

Murat Belge: Sivil Toplum Üzerine

Kavramların, terimlerin birbirleriyle birtakım organik ilişkileri varsa, yahut birinin öbüründen doğmuş olması gibi genetik ilişkiler söz konusuysa, aynı köklerden getirmek faydalı bir şey. Çünkü o kavram insanın zihninde bir takım, bir aile halinde duruyor. Biz Türkçede birçok terimi, kavramı birtakım yabancı dillerden başka başka zamanlarda çevirip, adapte edip kullandığımız için, bu aileler tam olarak oluşmuyor. Şimdi “sivil toplum” diyoruz; İngilizcede *civics* diye bir kelime var. Nedir *civics*, ne diye çeviririz Türkçeye? Bu, bizim okullarda “yurt bilgisi” dediğimiz şeydir. İngilizce konuştuğumuz zaman *civil* ve *civics* arasındaki bağlantı belli; ama Türkçede bunu tam çıkaramıyoruz. *Citizen* da aynı kökten geliyor, biz buna ne diyeceğiz, “yurttaş” diyeceğiz. Burada hiç değilse “yurt bilgisi” ve “yurttaş” ile, iki tane “yurt”lu lakırdıyı tutturduk. İngilizcede ya da Batı dillerinde bütün bunlar *city*den geliyor. Biz buna “kent” veya “şehir” diyeceğiz. Dolayısıyla “kent, yurt, sivil” diye, biri öbürünü çağrıştırmayan, bir anlamda biri diğerini üretmeyen kavramlarla konuşmak durumunda kalıyoruz. Tabii buradan başka şeyler de türetmek mümkün; *civics*, “t”nin “v”ye dönüşmesi; *civil* kelimesini biraz uzatınca, karşınıza *civilisation* çıkıyor. Bu da o kökten türeme bir şey. Peki buna ne diyeceğiz; “uygarlık” diyeceğiz; ya da konuştuğumuz Türkçeye göre “medeniyet” diyeceğiz. Şimdi yine ötekilerle hiç alakası olmayan bir şey çıktı, aralarında etimolojik bir ortaklık yok. Bugünkü konumuz sivil toplum, orada gördüğümüz şeyler; ama Türkçede pek çok terminoloji meselesinde böyle bir sorunla karşılaşırız. Kavramlarıyla vs. uzun zamanda oluşmuş bir Batı dünyası var. Sen, bir tarihten sonra o dünyanın içine girmeye kalkıyorsun, bunu da büyük ölçüde tercüme ederek girmeye teşebbüs ediyorsun; 1890’da bir şey deniyor, 1910’da başka bir şey deniyor, arada Öz Türkçe gibi sorunlar da var, sonunda içinden çıkılmaz bir hale geliyor.

Cite kelimesi Latince; bu terimler Batı medeniyeti içinde zamanla oradan çıkmış. Mesela *civilisation* gibi bir kavram bayağı yenidir, tam bilemeyeceğim ama 17. veya 18. yüzyılda oluşturulmuş bir kavramdır. Mesela kullandığımız kelimelerden biri olan “ideoloji”yi, Fransız ansiklopedistler 18. yüzyılda *idea* lafından türetmişlerdir. Bazı modern şeyler görülmeye başlanıyor, ama onu anlatacak bir kelime yok. İşte o zaman Batı Avrupa yeni bir kelime üretecekse, Yunan ve Roma’ya saygısından ötürü muhtemelen o dillerin kelimelerinden birşeyleri seçip yapıyor. Daha önce olmayan yeni bir aleti, mesela telefonu icat ettiğimiz zaman bir isme ihtiyaç var, aynı, ideoloji için yeni bir kavrama ihtiyacımız olduğu gibi. Peki nereden bulacağız? İçinizde Yunanca veya Latince bilen ver mi? Genellikle bildiğimizi sandığımızdan daha çok biliriz bu dilleri. Çünkü birçok lakırdıyı söylerken farkında olmadan Yunanca veya Latince konuşuruz. Mesela telefon; “tele” Yunanca uzak, “fon” da ses demek. Yunanca şarkıda adam “kardiyamu” gibi duygusal laflar söyler, bu “kalbim” demektir; biz de “kardiolog”a gittiğimiz zaman, ya da “kardiografi” çektirdiğimizde Yunanca “kalp” demiş oluruz, ama bilmeyiz Yunanca olduğunu.

Peki Yunanca’da “kent” nedir? İstanbul’un “bul”u nereden geliyor? İstanbul “Konstantinopolis”ten bozma değil, “İstinpoli”den geliyor; *to the city* ya da *in the city*, yani “kente” ya da “kentte” anlamında. Adamlar “istinpoli istinpoli” diye konuşurken bu, şehrin adı sanılmış. Öteki Konstantinopolis’i zaten “Konstantiniyye” diye çevirmişiz. Evet, *polis* bunu Yunancası. Bu kavramdan ne gelmiş günümüze dediğimizde, hemen “polis” deniyor! Peki, başka? Polis de yine 18. yüzyıl Avrupasının bir icadı; kentte, mesela Londra kentinde güvenlik sağlayacak olan zabıta. Sonra bu isim bütün dünyaya yayılmış. Bugün hâlâ kullandığımız başka neler geliyor? “Politika” tabii... *Politics, political*... Dünya için önemli bir kavram. Bir de, hafifçe yolunu sapmış bir kelime olan *polite*... Nedir bu? Nazik, kibar, terbiyeli... Aynı çağrışımlar *civil* için de geçerlidir. Demek ki kent, terbiyelilik, görgü, nezaket

kaynağı. Buna bizim kendi dilimizde bir karşılık bulabilir miyiz? Evet, “medeni”. Medeni, Medine’den geliyor. Yani, yine şehir. Demek ki bayağı evrensel bir kavrayış bu; medeniyetin kentten çıkarak gelişmesi gibi bir şey. Araplar kendi tarihi yaşantıları içinde bu sonuca varmışlar ki medeni demişler. Biz de onlardan almışız, böyle kullanıyoruz. Bir yandan Avrupalılar da, zaten birer kent medeniyeti olan Yunan ve Roma medeniyetlerinden bu kavramı geliştirmişler.

Peki uygar nedir? Bilinen ilk Türk yazısı Orhun anıtları nerede? Uygurların bulunduğu yerde. İşte oradan benzeterek “uygar” demişiz. Bu etimolojiler ilginç tabii. Mesela bir Amerikalı, bir Norveçli, bir İsviçreli için, yine etimolojisi, kelime kökeni ya da arka planıyla düşüneceksek, kentli medeniyet için buradan gelmek yeterli. Ama kelimeleri bizim kullandığımız şekliyle medeni olabilmek için, galiba bir de Uygur olmak gerekiyor. Yani bir yerden Türklük bulaşmış olması gerekiyor ki medeni olabilsin. Etnik bir çağrışım bu terimlerin hiç birinde yok, ama Türkçe’de var; çünkü Türk ulus-devletinin kuruluşu zamanında yapılan bu terminolojilerde bulunan kavramlarda devamlı bir etnik vurgu var.

Kent-şehir, uygarlık-medeniyet diyoruz, aslında bir ikilimiz daha var: vatandaş-yurttaş. Onun da bir Öz Türkçe olanı, bir de Arapça’dan geleni var. Vatan kelimesi Arapça’dan geliyor. Diyelim ki 1850 yılında konuşuyoruz; vatan neresi desem nasıl cevap verirdiniz? Sivaslıysanız vatan Sivas derdiniz, Çankırlıysanız Çankırı derdiniz. Çünkü küçük, mahalli bir şeydi, vatan. Bizim şimdi kullandığımız *country*, *la patrie* anlamını Namık Kemal’le kazandı; “ey vatan” diye Vatan kasidesini yazdığı zaman, Batı’daki bildiğimiz anlamı vererek kullanmaya çalışıyordu. Fransızcası da matrak; kelime *la patrie*. “La” olduğuna göre, dişi. Halbuki *patrie* lafi, *pater*’i vs. düşününce erkek çağrışımı yapıyor. Ama Fransız ihtilalinden sonra özellikle “la” ağır basmıştır. Bu, Fransız dilinin gramerinin bir özelliğidir. Ama vatani dişi yapmak gramerden ötürü değildir, yeni milliyetçilik anlayışına daha uygun gelmiştir. Meşhur Fransız ressamı Delacroix’nın bir Fransız ihtilali tablosu vardır (*La liberté guidant le peuple*-1830). Muhtemelen arka planda *La Marseillaise* çalınıyor, resim olduğu için kulağımıza gelmiyor! Başlarında üç renkli bayrak olan insanlar barikatlardan sıçrayarak gelirler, bir de onların arasında göğüsleri herhalde koştuktan dışarı uğramış kadın vardır ki ona Marianne adı verilmiştir. Marianne bugün Fransa’nın bir tür sembolüdür, Amerikalıya Sam Amca denildiği gibi. İşte Marianne *la patrie*dir. Tabii Namık Kemal 1860’larda Vatan kasidesini yazdığı sırada Müslüman memlekette kadın orasını burasını açamayacağı için “ey vatan git Kâbe’de siyaha bürün” diye çarşaf giydirmiştir vatana! Ama böylece bu vatan kavramı öne çıktı: Bizim Batı medeniyetine nüfuz etme mücadelemiz ve onun bir aşamasında elimizde hangi malzeme varsa oradan terimler çıkararak vatan dememiz...

Ondan sonra Ziya Gökalp’e geliyoruz. Fransız ansiklopedistler ideoloji lafını icad etmişler, ama varolan Osmanlı dilinde *ideal* diye bir kavram yok. O da düşünüyor: *İdeal idea*’dan oluşmuş, e bizde de “fikir” var, o halde “mefkûre” diyelim, o da *ideal* anlamına gelsin. Bir kere en başta “kavram” kavramı olmadığı için, onu yapmak zorunda kalıyor Ziya Gökalp. Yine Arapça’da ifham-tevhim gibi köklerden “mefhum” diye yeni bir kelime türeterek yapıyor bunu. O bakımdan Türkçe ilginçtir; bizim Arapça’dan alınmış fakat Arapça’da olmayan “mefkûre, mefhum” gibi kelimelerimiz vardır. Ama yine “bu da olmadı, bize daha başka bir medeniyet lazım” deniyor; bu yeni medeniyet Öz Türkçe olacak, o zaman mefkûre olmasın ülkü olsun, mefhum olmasın kavram olsun diyoruz ve değiştirebildiğimiz kadarını değiştiriyoruz. Bu arada vatani da yurt yapıyoruz. Madem bu kadar etimoloji konuştuk, bir etimoloji daha konuşalım, öyle bitireyim; yurt ne demek? Çadır demek. Yani tarih müsait olmayınca, kavramı da tutturamıyorsun. *Cité*’den *civilisation* geliyor, ama çadırdan vatan getirmek biraz zor, ters pozisyonlarda kalıyoruz.

Bütün bunlar, kavramsal dünya içinde küçük bir gezinti yapmak içindi. Sonuçta kimse düşünerek, işin teorisini veya felsefesini yaparak oluşturmamış, ama binlerce insanın ortak sağduyusunun sonucu olarak ortaya çıkan şeyler, genelde çok da doğru şeylerdir. Hakikaten *city*'den *civilisation*, *citizen* gibi kavramlar çıkarılması gayet uygun, bunlar kendi aralarında uyumlu bir birlik oluşturabiliyorlar.

Gramsci'de manevra savaşı-siper savaşı benzetmesi

Gramsci, sosyalist mücadele, orada bu toplumsal yapı analizi nasıl bir anlam taşır, biraz bunlara bakmak istiyorum. Antonio Gramsci, İtalyan Komünist Partisi'nden. Gramsci sakat doğmuş, kambur, ilginç bir yüzü olan, kıvrıkcık saçlı, gözlüklü sevimli bir adam. Il Duce iktidara çıktığı zaman bunların hepsini içeriye tıkmış. Hapiste de ölüyor. Hapiste defterlerini falan alırlar diye, düşüncelerini pek de saydam olmayan bir dille anlatıyor. Hapiste öldü. Ama ölene kadar da o yıllar içinde bol bol bir sürü şeyler yazdı. İşte ”hapishane notları” epey bir zaman yayınlandı. Epey zaman sonra yayınlanmasını İtalyan Komünist Partisi geciktirebileceği kadar geciktirdi, bunların ortaya çıkmasını. Çünkü Komünistern vs. merkezinde Sovyetler Birliği'nin olduğu bir komünist mücadele yöntemine aykırı düşüyordu, çeşitli nedenlerle Gramsci'nin bu yaklaşımı. Onun için “pek fazla bilinmese daha iyi olur.”, dediler. Ama sonradan yayınlandı. Bizlerde 70'lerde bu şeylerle tanıştık.

Kafasını kurcalayan mesele, Rusya'daki 1917 Devrimi; orada oldu, burada olmaz mı, olursa nasıl olur? Devrimden sonra yazdığı ilginç bir yazı var, "Kapitale Karşı Devrim" diye bir başlık atmıştır. Rusya'daki Menşevik-Bolşevik çatışması söz konusu; Menşevikler daha evrimcidirler, devrime iyi gözle bakmazlar. Rusya'nın pre-kapitalist ve geri bir devlet olduğunu, sosyalizmin olabilmesi için vakit tanımak lazım geldiğini, kapitalizmin kurulmasından sonra ancak burada sosyalizme geçilebileceğini anlatıyorlar. Bunu kanıtlamak için de Marks'ın *Kapital*'inden yararlanıyorlar. Gramsci Bolşeviklerden yana; "devrim yapma imkânı madem ki bulunmuş, o zaman yapılmalı" diyor. Onun için de "Kapitale Karşı Devrim" diye böyle ironik bir başlık koymuş yazısına. Yalnız iş burada bitmiyor; "aslan Bolşevikler, ihtilali yaptılar, bu iş böyle olur, demek biz de böyle yapacağız" demiyor Gramsci. Çünkü orada o toplumsal yapı var, orada öyle bir ihtilal yapılabilirdi, ama adam kendi İtalyasına baktığı zaman pek böyle bir ihtimal görmüyor. İtalya'da böyle bir şey olamaz. Niye olamaz, çünkü bu yapı farklı bir yapı.

Siyaset bilimi daha yeni yeni oluşuyor; sivil toplum kavramı Avrupa literatürü içinde ta Jean-Jacques Rousseau gibi sosyal filozoflardan başlayarak kullanılır: Yurttaşlar toplumu olarak sivil toplum. Alman filozofu Hegel, bu analiz yöntemini daha ileri bir aşamaya getirir ve sivil toplum-politik toplum ayrımını koyar. Burada bu *political society*'den kastedilen, devlet. Modern toplumda, devletin tanzim ettiği, düzenlediği, varlığını ortaya koyduğu hayat alanları var. Bir de bunun dışında kalan, vatandaşların yaşadığı toplumsal ilişkiler var. Bu anlamda ikili bir ayrıma tabi tutuyorlar. Gramsci'yle birlikte ortaya çıkan sivil toplum kavramı, ben kendim bir sosyalist olduğum için hep ilgilendirdi. Şimdi de anlatacağım, o.

Kabaca söyleyecek olursak Gramsci, İtalya ve başka Avrupa toplumlarının, Rousseau'da, Hegel'de ve bu çizgide anlatılabilen sivil toplum-politik toplum gibi bir analitik çerçeveye uyan toplumlar olduğunu düşünüyor, yani bunlar bu çerçevede işe yarar kavramlar. 1917 ihtilalinin gerçekleştiği Rusya'yı ise böyle görmüyor. Orası otokratik bir toplum. Otokratik toplumun mücadelesiyle, öyle olmayan demokratik toplumun biçimi birbirinden farklı olmalıdır. Şimdi ben kendi hayatımdan bir örnek vereyim; Gramsci'nin adını biliriz falan ama burada ben herhangi bir şey görmemişim, okumamışım. Çok bir şey de bilmiyordum

hakkında, İtalyan Komünist Partisi'nde önemli bir adam, bir teorisyen, falan filan... 69'da bir burs alıp İngiltere'ye gitmişim. Bulduğum üniversitenin kitaplığında baktım Gramsci'nin İngilizce'ye çevrilmiş bir kitabı. Adını da Machiavelli'ye referansla *Modern Prince* koymuşlar, bugünkü dünyanın hükümdarı nasıl olur diye. Komünist Parti'yi biraz da o işleri devam ettirecek kurum olarak görüyor. Bir yazılar derlemesiydi bu kitap. Çok hoşuma gitti, aldım okudum, hiçbir şey anlamadım. Özellikle bir yazı hatırlıyorum, şunu diyor: "Farzedin ki bir seçim arifesinde bir burjuva iktisat profesörüyle bir komünist proleter işçi, bir köy kahvesinde karşı karşıya geldiler ve tartışıyorlar. Biz biliyoruz ki bu proleter işçi doğru şeyi savunuyordur, ama karşısında da her şeyden anlayan koskoca bir profesör var. Şimdi bunlar tartışmaya başlayınca, bu profesör, bu proleter işçinin lafını ağzına tıkmaz mı? O işçi onunla başa çıkabilir mi?" Yazı bu minval üzere gidiyor. Şimdi bu bana çok absürd geldi, ne alakası var, bir profesörle bir işçi kahvede, falan... Biz devrim yapacağız, icabında yer altı örgütü kuracağız, kuvvetliyse de devrimi yapacağız. Sonra da zaten burjuva profesörü falan konuşturmayacağız! Neyse, belki 69'da o kadar kaba değildim, biraz incelemeye başlamıştım ama, Gramsci'den bir şey anlamadım. Bu, anlattığım bütün sivil toplum meselelerine bağlı; Gramsci diyor ki, otokratik toplumlarda tartışılmaz bir güç, iktidar odağı vardır, bu toplum tanımı gereği baskıcıdır, bazı düşünceleri yasak eder. Elbette o düşüncelere denk düşecek davranış biçimlerini tamamen yasak eder, hoş görmez. Bu bir baskı toplumdur, gücünün getirdiği ölçüde bu şekilde yönetir. Kendisine karşı herhangi bir tehdit oluşturabilecek bir toparlanma, bir örgüt olduğu anda bunu paramparça eder, hapseder, öldürür. Ayrıca haberdar olmak için de güçlü bir istihbarat teşkilatı vardır, kendisine tehdit oluşturabilecek adamların yanına kendi ajanlarını yollar, yaptıklarını izletir, dolayısıyla adeta rakipsizdir, çok güçlüdür. Vurduğunu çekiçe parçalayan bir imajla düşünmek lazımdır bunu. Bu varsa ne yapacaksın, sen de kendi mücadelenin vazgeçmeyeceksin, ama sen de düşüncelerini daha gizli tutacaksın, örgütünü daha gizli kuracaksın, silahını gizli temin edeceksin, sen de kendi gücünü onu dengi olacak aşamaya getirmeye çalışacaksın. Güçlendiğini hissettiğin zaman da çekici sen vuracaksın. İktidarı alacaksın, ondan sonra toplumu sosyalist yapmaya başlayacaksın. 1917 devriminde Rusya'da böyle oldu. Bizim tarafta böyle bir şey yok, diyor. Bir kere sivil toplum var; bu ne demek, toplumda bir sürü şey, devlet müdahale etmeden, karışmadan, belki de çoğu zaman haberi bile olmadan oluyor bitiyor. Hayatın devam etmesini sağlamak üzere kurulmuş çeşitli kurumlar var, ama bunlar otokratik toplumlarda olduğu gibi baskı aygıtı olarak kurulmuş değil. Hayatın böyle olmasının ana nedeni, çarlık gibi bir düşman değil. İnsanlar böyle düşündükleri, böyle inandıkları için toplum da böyle yürüyor. Dolayısıyla burada böyle bir savaşımız yok, Rusya'da olduğu gibi. Buradaki savaş, insanların zihinlerinin içinde. İnsanların zihinlerinin içine çok fazla karışmıyor, zaten sosyal yapı da çok fazla karışmaya müsait değil. Eğitim yapıyor, medya var, şu var bu var, sonuçta bunların hepsi ideolojik müdahale araçları, ama bunlar diktatoriyal bir toplumda olduğu gibi bireylere, yurttaşlara hiçbir şey bırakmayan, her şeyi merkezden insanların beynine sokan bir sistem değil. Onun için burada iktidar odağını değil, insanların zihinlerini fethedeceksin. O nedenle çok önemli profesör ile işçinin kahvede tartışması.

Gramsci 1917 Ekim Devrimi'ni çok yüceltti kafasında. Evet yüceltti, ama o kadar basit değil. Özellikle hapisanedeyken, bu konulara biraz daha da bol vakit bularak kafa yoruyor. Gramsci iki toplum arasındaki farklılıkları anlatmak için, bütün dünyanın bildiği bir durumu bir metafor, bir mecaz olarak kullanıyor: Manevra savaşı ve siper savaşı. Manevra savaşını, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki savaşları anlatmak için kullanıyor. Özellikle Fransız İhtilali öncesini alalım, çünkü ücretli ordular başka bir kategori olabilir. 19. yüzyılda belirli bir yaşa gelmiş eli silah tutan erkek vatandaşın askere gitmesi sistemi var. Mesela Napolyon kendisine bir ordu topluyor, topunu tüfeğini toplamış, Avusturya'ya

harp ilan etmiş. Avusturya'da da benzer bir ordu var. Bunlar karşılıklı manevralar yapıyorlar. Uzun bir zaman bunlar karşılıklı bir manevra yaparlar, daha aralarında bayağı mesafe de varken. En avantajlı konuma gelmek için, yani bir meydan savaşı olacak çünkü. Bu savaşın sonucu iki ordunun bütün güçlerini bir araya toplayarak karşı karşıya geldiği bir meydan savaşında verilir. O meydan savaşına en ciddi avantajlarla girebilmek için iki taraftaki ordu da birbirlerini kollarlar; orası daha yüksekse, o yüksek yere ben çıkayım, onun bir tarafı bataklık olsun falan. Sonunda kaçınılmaz olarak karşı karşıya geliyorlar. Bir meydan muharebesi başlıyor; yine savaş içinde manevralar olur. Süvariler oradan mı gitsin, gibi. Sonra o ana kadar topladıkları güçle karşılıklı çekiçlerini birbirlerine indirmeye başlıyorlar. Hangisinin çekici daha kuvvetli inerse, meydan muharebesini kazanıyor. Diğerinin ordusu dağılıyor, savaş bitiyor böylece. Ondan sonra kazanan taraf kaybeden tarafa şöyle olacak böyle olacak diyor, galip hukukunu empoze ediyor. Eskiden savaşlar böyle olurdu ve bu, Rusya'daki iktidar devrim stratejisi, son tahlilde böyle bir mücadele tipidir diyor.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada iki önemli teknolojik buluş vardır, bu meydan muharebesini imkânsız kılan; bunlardan biri zırhlı araçlar. Bugünkü zırhlı tanklar gibi ölüm makineleri değil ama, 1914 yılı için benzinle giden hızlı, zırhlı araçlar. İkincisi ağır makineli tüfek. Napolyon'un ordusunu bir tane ağır makineli tüfek yokedebilir. Adamlar dağda dizilecekler, ateş ettiler mi bütün birinci sıra gidecek. Bütün bunlar ne getiriyor, siper savaşı; toprağı kazıp giriyorsun içeri. Oradan karşılıklı atışlar... Birkaç ayda taraflardan biri güçleniyor, saldırıyorlar, bilmem kaç yüz bin ölüyle altı metre gidiyorlar. Daha fazla gidemiyorlar, yine siperleri kazıp giriyorlar içine. Öylece altı ay daha gidiyor. Derken öbür taraf harekete geçiyor, bu kez 300 metre ilerliyor, yine siperler kazılıyor. Birinci Dünya Savaşı Almanya teslim olana kadar dört yıl, cephedeki savaş buydu. Karşılıklı saldırılarda her birinde 150-200 bin kişi öldü, ama neredeyse 10 km. mesafe almadılar. Böyle absürd bir şeydi. Sonuçta savaşı oradaki ordular kazanmadı ya da kaybetmedi. Bütün bir toplumun bu manasız kırımını devam ettirme gücü tayin etti. Yani savaş cepheye kaybedilip, kazanılan bir şey olmaktan çıkıyor. Kim daha fazla adam gönderebilecek, kim o adamları daha iyi giydirebilecek, kim paltosunu verecek ki soğuktan ölmesin, kim onu daha iyi doyuracak askerini...Onun için kamyon lazım, yol lazım... Sonuçta bir toplumun bütün kaynakları, bütün enerjisi, falan. Yani, bir meydan savaşı generalin dehası olmaktan çıkıyor. Diyor ki Gramsci," işte Batı Avrupa ülkelerinin sosyalist mücadelesi de böyle bir şeydir. Siper savaşı gibidir. Bir ilerleriz, bir gerileriz. Bu böyle uzar, gider."

İki tohplumdan birinin gücü daha önce bitti, dolayısıyla o taraf teslim oldu. İşte Gramsci, sivil toplumun olduğu iktidar mücadelesi böyle bir şeydir diyor. İlerlersin, gerilersin, yine ilerlersin, yine gerilersin, çünkü mücadele insanların zihninde devam ediyordur. Çalışma kanunlarını şöyle düzenliyorum, şöyle bir sigorta sistemi getiriyorum dedin, halkı ikna ettin, sana oy verdiler, beğendiler, uzun süre iktidardasın. O arada adamlar senden sıkıldılar, karşı parti "ben vergileri indireceğim, onunla bilmem nerede yatırım yapacağım, istihdamı arttıracam" dedi, bir sürü insan da bu iyi dedi, o partiye oy verdiler. O da geldi kendi programını uyguladı, belki bir miktar senin programını bozdu, ama sonuçta ne kadar bozabilir? Senin yaptıkların insanları memnun ettiyse, onların hepsini birden ortadan kaldırırsa, yine protestolar, yürüyüşler olur, gerilemek durumunda kalır. Yani böyle iktidara gelerek, giderek, ama her seferinde kolay kolay geri alınamayacak kalıcı şeyleri yerleştirerek süregiden, ucu açık bir iktidar mücadelesidir bu. Peki kim yapacak bunu? *Historical Block* diye bir terim kullanır. Yani bu artık bir bloklar mücadelesidir. Bolşevik Parti'nin militanlarıyla gidip sarayı işgal ettiği... bütün toplumu kapsayan bir şey, tabakalarıyla, ara tabakalarıyla, ana sınıflarıyla, onların bütün siyasal bölünüşleriyle tarihi blok... Hani bugünün

dünyasında çeşitli seçim haberlerinde gördüğümüz gibi mesela Danimarka'da hür liberal bilmem nelerle sosyal demokrat bilmem nelerin koalisyonu olabilir, bir dahaki seçimde o hür liberaller bundan vazgeçmiş olur, ama köylü partisi bilmem neyle başka bir koalisyon kurabilir. Yani bunlar böyle devamlı değişebilir. Onun için çok daha değişken, kaygan, esnek bir zeminde yapılacak bir politika demektir bu. Manevra savaşında iki ordu toplumun içinden çıkmış ama üniformasını giymiş ve toplumdaki farklılaşmış. O adamlar gidiyorlar, bir meydanda iki ordu birbirini tepeliyor. Üç gün sonra da toplumun geri kalanı öğreniyor, aa bizimkiler kazanmış ya da kaybetmiş diye. Siper savaşı böyle olmaktan çıkmıştır, çünkü bütün toplumun dayanma gücü o savaşı kazanıyordu veya kaybediyordu. Aynı şekilde bu siper savaşıyla yaptığı benzetmedeki siyasette, artık partiler gibi siyaset yapan birtakım özneler yok. Bütün toplum da o siyasetin içinde. Bir anlamda herkes, toplumda devam edegelen politik mücadelenin *agent*'i, aktörü, oyuncusu rolünde.

Sivil toplumun varlığı dediğimiz şey, falancalardan oluşan somut bir şey değil. Bir toplumun ne biçim bir toplum olduğunu anlatan bir kelime bu. Ne biçim bir toplum olduğu meselesi de şu: Her şeyden önce devlet otoritesinin dışında bir şeyler yapma alışkanlığını edinmiş bir toplum. Her şeyini devletten beklemeyen, onun dışında, ille de onunla düşmanlık halinde değil, ama ondan mümkün olduğunca bağımsız.

Batı Avrupa'daki toplumlar, ABD ve Kanada gibi toplumları çıkarttıktan sonra geri kalan toplumlarda devlet her şeye hakim ve otorite bir devlet. Ne demokratik bir geleneği, ne de öyle bir özlemi var. Totaliter, dediği dedik. Devlet karşısında toplumun da kendi başına örgütlenme, birtakım şeyleri kendi başına yapma vs. tecrübesi ya sıfır ya a sıfıra yakın, yani çok az. Böyle toplumlarda her şeyin devlet eliyle, öncülüğüyle; yani bir yerinde devlet olmasıyla yapılmasına herkes alışmış. Bizde de "devlet baba gelsin" vardır ya. "Devlet yapsın", "niye devlet yapmıyor?" Trafik kazası olsa, "devlet bilmem ne yapmıyor?" falan. Toplumda bir şeylerin yapılma biçimi başka bir şey, bir de toplumda siyaset yapma başka bir şey. Devletin izin verdiği, kendi çizdiği bir siyaset alanı var. Bu kadar yerde yapılır, bunun dışında yapılmaz. İşte "ancak, şunları söylersen yapabilirsin." Başka bir şey söylersen olmaz. Her bakımdan yasaklarla belirlenmiş bir siyasi alan. Böyle olduğu zaman işte Gramsci'nin anlattığı manevra savaşına geliyoruz. Yani, sen yeraltı mücadelesine girmek zorundasın. Devlet seni yakalamaya çalışırken, sen yakalanmamaya ve daha çoğalmaya çalışıyorsun. Devlete yakalanmadan fikrini yaymaya çalışıyorsun. Devletin gücüne denk olabilecek bir başka güç toplamaya çalışıyorsun.

Batı dışında sivil toplum

Şimdi, buradan şuna gelelim; sivil toplum nerede var? Bu, yavaş yavaş bütün dünyanın sorunu olmaya başlıyor. Sadece 80 sonrasında Türkiye'de değil, herkesin ağzında bir "sivil toplum" lafı var. İngilizce'de bir deyim vardır: *Buzz word* derler. Arı uçarken "vız" diye ses çıkarır ya, işte böyle uçuşan bir söz, "vızz, vızzz" diye. Bir takım kelimeleri ne kadar çok kullanırsak, o kadar boş ve anlamsız hale gelirler. Mesela ikide bir "tarihin çöp sepeti" ya da "devrimin şaşmaz yolu" dersek, "şu, şu, şu" diye somut bir şey değil de, "devrim olunca olur" dediğimizde, o laf boşalır. Yavaş yavaş bu "sivil toplum" lafı da böyle boşalmaya başlıyor. Çünkü spesifik bir şey demeksizin, bir cankurtaran simidi gibi lafımız tükendiğinde "işte onu da sivil toplum yapar", "sivil toplum yapsın", "sivil toplum olsun, olmasın" diyoruz. Sivil toplum, böyle ne idüğü belirsiz bir şahsiyet halinde dolaşıyor epeydir.

Bu hem iyi, hem de kötü. Hem dünyada böyle bir arayışı gösteriyor, hem de bu kelimenin içinin pek doldurulamadığını. Ben Mayıs ayında Ürdün'e davet edildim. Orada bir grupla Ortadoğu ve Arap toplumlarında sivil toplumun geleceği diye bir konu konuşacağız. İşin

içinde kıraliyet de var, bu da matrak bir durum. Ürdün kralı sivil toplum tartıştıracak! Bir yandan da ciddi bir şey olabilir. Bakalım, göreceğiz, en azından bir arayış olduğunu. Görünen o ki Ürdün’de de *buzz word* haline gelmiş; Kıral’ın da kulağından “buzzz, buzzz” diye geçiyor, o da bir şey yapalım diyor.

Şimdi bunu Gramsci bağlamında anlattığım sivil toplum için söyledim. Batı Avrupa’daki ülkeler, ABD, Kanada, Avustralya’yı falan sayabiliriz. Ama Suudi Arabistan’da veya Uganda’da sivil toplum dediğim zaman bunlardan ne anlıyoruz? Var mı böyle bir şey? Bir anlamda, herhalde yok. Çünkü bu Batı dünyasının tarihi gelişmesinin ortaya çıkardığı toplumsal bir biçimlenme. O anlamda bunun benzerini, o tarihi yaşamamış olan toplumlarda herhalde bulmayız. O da nedir? Yani Batı’da bu ayırt edici olan şey nedir? Şöyle bir baktığımızda, tarihte bunun Grekoromen kent geleneği olduğunu söyleyebiliriz. Bu kent geleneğine, sivil toplum etimolojisini ele aldığımızda değindik. Site devletleri çağı kapanıp, ortaçağ geldikten sonra Avrupa’da tüm ağırlık, kırsal kesime aktarıldı. Kentler belirleyici ve önemli olmaktan çıktılar. Uzun zaman böyle yaşandı. Fakat bu sefer de ortaçağ ticareti falan derken, eski kentler canlanırken, bir de yeni kentlerin kurulmaya başladığını görüyoruz. Bu çağda kenti korumak için de kale gerekiyor. İşte *burg* dediğimiz de budur; Avrupa’da birçok kentin adında yer alır, Strasburg, Hamburg gibi. Ya da *furt*... Frankfurt gibi... bu da kaleyi ifade eder. Newcastle gibi kale adını taşıyanlar vardır. İşte bunun etrafında çarşısıyla falan yeniden bir kent hayatı oluşmaya başlıyor. Grekoromen gelenek, bütün bu sivil toplum geleneğinin eski tarihidir. Yeni tarihyse ortaçağla başlıyor. Çok kısaltarak ve şematize ederek anlatalım: Ortaçağdan bugüne doğru gelirken, merkezi krallıklar iyi kötü kurulmaya başlıyor. Kırallara para lazım; en başta ordu besleyecekler. Bu da nakit para demek. Nakit para, ortaçağ feodal sisteminde pek bulunan bir şey değil. Para burjuvalarda, tüccarlarda bulunuyor. Kıral onlara müracaat ediyor. Onlar da verecekler ama karşılığında hak istiyorlar. Hak olarak istedikleri de şu: “Biz kentimizde kendi istediğimiz kararları kendimiz verelim, kendi kendimizi idare edelim. Al sana para, vergi, ama beni iç işlerimde rahat bırak.” Onun için, bugün Avrupa’da bir sürü yerlere gidin bakın, belediye binaları çok şıktır; özenle yapılmış, süslenmiş binalardır.

Evet, lafi getirmek istediğim yer, bu özerklik konusu. Ortaçağda tüm bu para ilişkileriyle, kırallar, aristokrasi, burjuvazi ve bunların karşılıklı girift ilişkileriyle, kentler yeniden rahat nefes alınan özerk alanlar oldu. Sivil toplum dediğimiz de buradan gelişti. Bugün Avrupa sivil toplumu, Batı’nın sivil toplumu dediğimizde büyük ölçüde bu kent tarihi söz konusudur. Bu kent tarihi de başka yerde yaşanmamış. O zaman dünyanın başka yerlerinde sivil toplum lafları ederek dolaşmanın anlamı var mı? Benim mayısta Ürdün’e gidip sivil toplum toplantısında bulunmamın herhangi bir anlamı var mı? Yoksa havanda su mu dövüyoruz, boşuna bir iş mi yapıyoruz? Şimdi, bu ayrı bir teorik soru ve bunun cevabı da zor. Ama yine de ben çok kısaca şunu söyleyeyim; dünyanın herhangi bir yerinde bir başarı, insanların vardığı bir merhale varsa, böyle bir şey tanımlanabiliyorsa, bu normal olarak sadece bir yerde olmuş bir şeydir. Tarihte icatlar, siyasi yenilikler falan görmüyoruz; çok genel ortaklıklar dışında buluşlar falan çok merkezi olmuyor, bir yerde oluyor. Çünkü her şey bir takım koşullara bağlı. O koşullar olduğu için orada oluyor. Mesela tekerleği eski dünyada buluyorlar, yayılıyor. Zaten tekerlek yayılmaya müsait. Ama kimse tekerleği alıp Bering Boğazı’na gitmediği için, beyazlar gelinceye kadar Amerika’da tekerlek yok. Amerika’da tekerlek olmadığı için kilden bir şeyler yapan adamın çarkı da yok. Onlar da kilden bir şeyler yapıyorlar, ama sicim şeklindeki killeri yuvarlayıp birbiri üstüne yapıyorlar. Onu güneşin altına koyuyorlar, kurutuyorlar. Olduğu kadar bir çömlek oluyor. Onun gibi, sivil toplum icadını da rastlantılar sonucu Batı Avrupalılar yapmışlar. Onlar da sivil toplum falan yaptıklarının farkında değiller, kimsenin öyle bir amacı da yok. Bir hayat yaşanıyor. O hayat yaşanırken, o hayatın yarattığı

kurumlara epeyce bir zaman geçip de baktıklarında, “böyle bir şey var, onun adına sivil toplum diyelim” deyince oluyor bu.

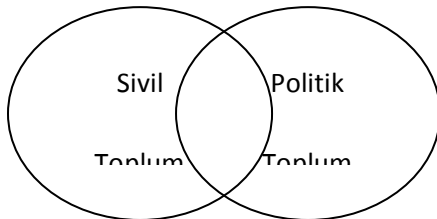
Bir yerde icat olur, ama ilelebet de o icat olduğu yerde kalmak başka yerde olmamak diye bir şey yok. Tekerleği getirdikleri zaman Amerika’da herkes de tekerleği kullandı. Bu şeyler “accessible”, herkes girebilir içine. Aynı şekilde insan hakları da yine Batı tarihinden çıkmış bir şey. Madagaskar’da “insan hakları” demedi kimse, yahut Sri Lanka tarihinde “insan hakları” diye bir şey yoktu. Aslında hâlâ aynı argümanlar var. Sivil toplum gibi insan haklarına da: “Bu Batı’nın bir şeyidir, bize gelmez. Hatta bu Batı’nın hegemonyasıdır, insan hakları demek, ha bire bize liberalizmi dayatmaktır. Bu da emperyalizmdir.” diyenler var. Bunu mesela Çin gibi hâlâ saklamayı uygun buldukları kadar, marksizm için de bunu söyleyenler var. Arap ve Müslüman toplumlarında da bunları söyleyenler var. Yahut Tayvan gibi Güney Kore gibi insanların canına okuyarak, suyunu çıkararak kapitalist kalkınma yaratmak isteyenler, onlar da “insan hakları bize gitmez, kültürümüze aykırıdır” diyebiliyor. Yani epey çeşitli şeyleri barındırabiliyor, insan hakları muhalefeti.

Benim anlamakta zorluk çektiğim şey, makineli tüfeği, tankı, otomobili, yani Batı medeniyetinin yarattığı bazı şeyleri alıp kullanmakta hiçbir sıkıntı çekmeyen insanlar, insan haklarını nedense bir türlü kullanamıyorlar, olmuyor.

Sivil toplumu Batı’daki sivil toplum gibi yaratmak gibi bir ideal, herhalde olamaz. Bu absürd bir şey. Şimdi biz burada meclis kurduk karar verdik, haydi bundan sonra “İspanya’daki gibi bir sivil toplumumuz olsun” dedik. Böyle bir şey olamaz. Sivil toplumun temsil ettiği şey, bir özerklik, tek bir iktidar sultanının kontrolünde olmayan çeşitli özerklik alanlarıysa, bunun iyi olacağına karar veriyorsak, hayatlarımızı da bunun gibi kurumların olabileceği bir şekilde düzenleme kararı verebiliriz. O zaman absürd olmaktan çıkar. Onun için bu sadece “Batı’ya özgüdür, onun için de başka yerlerde olmaz” görüşünde değilim, şahsen. “Başka yerlerde olmasının çok zorlukları vardır” diyorsanız evet, mutlaka vardır, kolay bir şey değildir. Her yerde insanların başka başka alışkanlıkları var. Kolay değil oradan çıkmaları. Ama mümkün olmayacak bir hedef falan gibi gelmiyor bana.

Kamusal alan

Şimdi bu özerklik dediğimiz nokta önemli. Bunu toparlayabileceğimiz bir şey bulunabilir. Bu, *public* dediğimiz şey; kamu. Türkçe’de kamu deyince hemen devlet çağrışımı yapıyor. Ama ben hiç o anlamda kullanmıyorum. Böyle en basit şekilde anlattığım zaman şunu kullanıyorum:

Sivil toplumla politik toplumu birer halka olarak düşüsek; bu iki halkanın bir bölümü de iç içe geçmiş olsa. Bu sivil toplum alanının bazı kısımları, politik toplumun hiç girmediği yerlerdir. Politik toplumun sivil alanla kesişmediği bir bölge var. Ama burada bir alan var ki, bunlar iç içe geçiyor. Ama örneğin nikâh olayında belediyenin işin içine girmesi, o iç içe alanda yer alıyor.

Yine eski tarihten gidelim; Yunan kenti. İstanbul da eski yapısıyla o yapıya girer. Yani eşit vatandaşların yaşadığı bir yer olarak planlanıyor, yapılıyor. Onun için de böyle *public space* (kamu alanları) antik kentlerde önemli bir şey; forumlar, agora denilen, çarşının olduğu yer. Bu özgür vatandaşların olduğu, “son durum şu, şunu şöyle mi yapalım, böyle mi yapalım?” diye meseleleri konuştuğu, yani henüz resmi karar aşamasına gelmeden görüş teati ettiği, görüşlerden haberdar olduğu, bilgi aldığı yerler. Onun için de ızgara planına göre yapılırlar; sokaklar birbirini dik açılarla keser, forumlarda genişler. Bunlar bir bakıma saydam kentlerdir. O sokaklarda ideal bir noktada durup bakıldığında, mümkün olduğu kadar ilerisini görebilmektir. Yani kamu saydam olmalı. Kamu, sen onu görebildiğin kadar var. Halbuki bizim Ortadoğu, İslam yasasında kamu değil “uzlet” kavramı vardır. Yani salyangoz modelidir bizimkisi; kıvrılıp en dibe gireceksin. Ayakkabımızı çıkarıp, içeri girmemiz de semboliktir o bakımdan. Sokaktan çıkıp, evin dışında bırakırız. Ev zaten mahallede, mahalle sırtını dönmüş kente. Zaten dar sokaklardan hiçbir şey öyle uzun uzun görünmez, devamlı dirsekler, şunlar bunlar. Evin haremine, haremde havuz başına, en dip köşesine kadar çekilmek üzere bir ideal...

Neyse, Venedik’te ve bunun gibi şehirlerde de, ortaçağa devam eden belli başlı şeylerde bu *public*, ortak karar ne olacak? Herkesin hazır bulunduğu meclisler mümkün olmaktan çıkıyor gittikçe. Demokrasi de temsili bir mahiyet kazanıyor.

Evet, o alan devamlı toplumdan topluma değişse de, ikisinin iç içe girdiği bir yer kalıyor. Orada hem özel bir vatandaşın, buradan geliyorsun, hem de devlet işiyle ilgili bir söz hakkın oluyor falan. Bunun bulunması, sivil toplum kurumu dediğim herhangi bir örgütün, herhangi bir varlığın ayağını basabileceği yer. Böyle somut bir yer değil, epey soyut, vicdani bir yer. Yani, toplumun vicdanında olan bir yer. Önce orada olması lazım ki, sonra da kurumsal olarak toplumda bulunsun, densin. Mesela Türkiye’de bir örgüt özelliği falan gibi kavramlar yok. Tam tersine, 80’lerde “örgüttenmiş” dendiğinde, kişi kanlı katil falan diye anlaşılıyordu. Ama, örgüt Dişçiler Derneği olabilir, Pul Koleksiyoncuları olabilir, herhangi bir şey. Nitekim Tango Sevenler Derneği falan kapatıldı. Tango sevenler olduğundan değil de, bütün dernekler bir sıkı yönetim bildiriyle bir anda kapatıldığı için. Çünkü, toplumun vicdanında “bunlar yapılmaz, bunlara dokunulamaz,” yok. Yani tesadüfen kurulabilir, ama zart dersin, kapanır; kimsenin de ruhu duymaz. İşte “kamu” o. Bütün bunları başka türlü bir yere getiren yer.

Dolayısıyla, dünyanın Batı olmayan kesimlerinde Batı gibi sivil toplum oluşmadı dediğimizde, böyle bir kamu alanı oluşmadı diyoruz. Bunun da en güzel örneğini Sovyetler Birliği’nin çökmesi hikâyesinde gördük. Başta dedim ya, sivil toplum devletin karışmadığı alandır; ama bu çok kaba bir tanımlama ve açıklamadır, yeterli değildir. Şimdi o yeterli olmama faslına girelim. Devletin ağır bastığı, otorite olduğu, belki lüzumundan fazla işe karıştığı toplumlarda deminki tanım gibi düşündüğünüzde diyoruz ki, Allah şu devlete haddini bir bildirirse, devlet şuradan çekilip gitse, her şey normale dönse. Sivil toplum da ortaya çıksa. Ama çıkmıyor. Sadece devletin fazlalığı meselesi değil. Bütün o toplumda, o yapı içinde kurulmuş ilişkilerin niteliği önemli. Bu da hep aklıma şunu getirir; hani heykellerin açılış törenleri olur. Nutuklar falan atılır. O brandanın altında duruyordur heykel. İpi çekersen, branda düşer altından da aslan gibi heykel çıkar. İşte bu aklıma Charlie Chaplin’i getiriyor, “Şehir Işıkları” filmiydi doğru hatırlıyorsam. Filmin en başında bir heykel açılacaktır. Belediye başkanı, vali, bando, vs... Herkes nutuklarını atar; çekerler ipi. Bu bir şevkat heykelidir. Charlie Chaplin de evsiz bir serseri... Zavallı girmiş, şefkat heykelinin kollarına yatmış uyuyor. Branda inince, bütün o valiler maliler kovalar bunu, şefkat heykelinin üzerinden.

Sovyetler Birliği’nde de buna benzer bir şey oldu; branda çekildi, devlet gitti. Brandanın altından şefkat heykeli falan değil, aslan gibi mafya çıktı. Bütün bu ilişkiler, o tür devlet, o

tür özel hayat, bunu olmayan kamu üretiyormuş. Bu herhalde toplumların hepsi için gerekli bir şey. Elitlerin, yöneticilerin, kurumların vs. toplumla, tek tek bireylerle veya sınıfların üyesi olarak bireylerle iç içe geçtiği bir yer olması lazım. Başka türlü bir toplum olamıyor. Bunların ikisini birbirinden koparıp, bu şekilde yaşayamıyor. Ama bu iki halka nasıl birbirine geçiyor? Nasıl üst üste geliyor ve dolayısıyla orada ne işler dönüyor? Nasıl bir hayat kuruyor?

Diyelim ki Sovyetler Birliği'nde en önemli ihtiyaç maddelerinden biri blue jean idi; çünkü üretmiyorlar. Üretmeler zaten daha beter, üretmemeleri daha iyi. Dolayısıyla herkes dışarıdan blue jean alacak. Ben bir yerlerden bir para buldum; biriktirdim, bilmem ne yaptım. Onun da yarı mafyöz yöntemleri var. Beş blue jean alacak param var. Gittim, alım ve geldim. Hakikaten de bunları orada iyi paraya okutacağım. O parayla belki gidip 15 blue jean daha getirebilirim. Ama bu işleri yapmam için gümrük memuruyla anlaşmam lazım. Başka türlü, son derece ciddi. Blue jean çetesi kurduk. Tabii iş büyüdükçe öteki gümrük memuru bu gümrük memuruna, “n’oluyor, o nereye gitti, çantasını göstermedi” dedi. O da, “canım işte al sen de şunu” dedi. Yani yasakçı, otoriter, bürokratik vs. toplumlarda bu tür ilişkiler gelişmeye başlıyor. İnsanlar da mümkün merteye evlerine çekiliyorlar, orada rahat ediyorlar. Yani arkadaşınla kahvede konuşmak istemiyorsun, mesela. Belki yanındaki kişi dinleyecek. Bunlar biraz abartı olabilir, ama insanların abartmakta haklı oldukları noktalar var. Sovyetler’e gittiğimde, biraz muhalif bir tercümanım vardı. Lokantada konuşurken, “aman burada konuşmayalım, belki bir alıcı vardır” diyordu. Yani *public space*’de alıcı olabilir. Korkunç bir şey! O zaman bunun *public*’i mi kaldı? Arkadaşını alıyorsun, evine gidiyorsun. Evin en güvenilir odasında konuşabiliyorsun. Birçok Doğu Avrupa ilişkilerinde şunu gördüm; insan ilişkileri çok yakın arkadaş ilişkilerine indirgenmiş. Herkesin güvendiği küçük insan grupları var; onun dışında mesafeli, kuşkucu yapılar. Buralarda bambaşka ilişkiler kuruluyor, evinden çıkıp *public space* denilen yere geldiğin zaman, hep devletle başka türlü ilişkilere gireceksin. Dolayısıyla o perde inince altından bambaşka bir şey çıkıyor.

Aslında Türkiye için de çok başka değil durum, anlaşılmaz falan değil. Son sovyetik toplum herhalde biziz. Türkiye’nin olağanüstü başarısı, bürokrasisiyle, devletçiliğiyle, sosyalist olmadan sovyetik bir toplum kurmayı başarmış olması. Onun için her sokakta değnekçi var, her yerde bilmem ne var. Meselelerin *public* çözüm imkânı olmadığı için, bir aracı kurum gerekiyor. En basitinden, arabayı bir yere bırakacaksın, bunu senin için halledecek birisi var. O birisi başka birisine bağlı. O da başka birisine bağlı. Bu bakımdan oldukça pluralist (çoğulcu) bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Tek bir çete yok, tekelci değil. Bol miktarda var. Herkes boyuna göre, çalışma alanına göre. Ama her yerde işler böyle. O ihale zarfları, şunlar, bunlar, bu işler ancak mafyayla çözülebiliyor. Bu da anlaşılır bir şey. Çünkü mafya, ortaya çıkış anı itibarıyla, modernizme geçen –ki bu genelde kapitalizm biçiminde olur– pre-modern (modern öncesi) bir toplumda, otoriteye karşı pre-kapitalist bir direniş mekanizmasıdır. Ama o sonra o büyük çapta bir suç örgütü olmaya doğru gider. Mafyöz ilişkiler, özellikle otoriter toplumlarda modernizasyon sürecinde en kolay karışımıza çıkacak biçimdir.

Sivil Toplum Örgütleri

Dünya tarihinin yakın aşamalarında, sivil toplum kavramının tekrardan böyle çok kullanılabilir hale gelmesi, dünyada önemli dönüşüm süreçlerine denk düşüyor. Modernizm, post-modernizm vb. bir sürü bir şey tartışılıyor bu günlerde. Bu dönüşüm sürecinin önemli olaylarından biri de, muhtemelen temsili demokrasi dediğimiz burjuva toplumlarının

ortaya çıkmasıyla gelişen yönetim, katılım, vs.'nin artık dünyada yavaş yavaş yetersizleşmeye başlaması. Mesela Batı toplumlarında seçimlere katılan kişi sayısı gittikçe düşüyor; siyasete ilgi azalıyor, partilere olan ilgi, saygı azalıyor. Tabii bizde çok yaygın. Biraz da askercilik şişirmesiyle “siyasetçiler yoz” edebiyatı, bizde çok yapılıyor. Ama bu, bütün dünyada görülüyor biraz. Yani eski siyasi parti yapısı, insanların bağlılığını pek çekemez oluyor. Hatta sivil toplum örgütleri siyasi partilerin yerini alacak mı diye tartışmalar da oluyordu. Sanırım hâlâ da yapılıyor. Bana pek öyle gelmiyor. Yani sivil toplum örgütleri siyasi partilerin yerini alacak bir şey değil. Ama ikisinin bir arada bulunmasının yollarını bulmak düşünülebilir. Bu arada sivil toplum denilen nesnenin de anlamı, tanımı, içeriği biraz değişmeye başlıyor. Daha önceden, genel tanıma uyan herhangi bir örgütlenme, sivil toplum örgütü kapsamına girebilirdi. Bugün Türkiye’de, kapsamı geniş tutarak sivil toplum örgütleri nelerdir diye bakarsak, herhalde en yaygın olanlarının, bilmem nereyi güzelleştirme derneği gibi isimler taşıyanlar olduğunu görürüz. Genelde kumar oynamaya falan yarar o dernekler. İkincisi de muhtemelen cami yaptırma dernekleridir. Sahiden sivil midir, nedir belli değil.

Şimdi artık yeni eğilim, yavaş yavaş bu gibi şeyleri, yani kanarya sevenleri, saka sevenleri çok fazla sivil toplum örgütü saymamak yönünde. Bir toplumun kendisinin çeşitliliğinin olması, bu tür şeylere bağlı. Ama bugün sivil toplum örgütü lafını daha siyasi bir terminoloji içinde kullanıyoruz ve bu ismi kullanabilmek için galiba bunlardan fazla bazı şeyler bekliyoruz. O da belirli ilkelere ve değerlere karşı o örgütün benimsediği tavidir. Barıştan yana olmak gibi birçok şeyler sayılabilir. Bunları da kaale alarak, bunlar doğrultusunda uğraş gösteren derneklere, örgütlere sivil toplum kuruluşu, örgütü, NGO gibi isimler verebiliriz.

Peki bir yandan da faşist bir sivil toplum örgütü olur mu, mesela? Tanım gereği olamaz. Yani faşist bir ideolojiyle davranan bir örgütü bir sivil örgüt olarak kabul etmek zor. Ama faşizmin içinde oluşacağı bir sivil ortam olabilir. Ben hep Klu Klux Klan’ı örnek gösteririm. Buna herhalde bir sivil toplum örgütü diyemeyiz. Zaten de üniformalılar! Ama “Klu Klux Klan gibi bir örgüt, sivil gelenekleri olan bir toplumda doğan bir faşist örgüttür” diyebiliriz. Çünkü iç savaş olmuş, bilmem ne olmuş, kanunlar değişmiş; kişiler temel felsefeleri bakımından bunları kabul etmiyorlar. Devletin getirdiği kuralı kabul etmiyorlar ve onların istediği çözüm başka bir çözüm. O çözümü sağlamak üzere bir araya geliyorlar, örgütleniyorlar ve zencileri öldürerek dünyadaki görevlerini yerine getiriyorlar. Bu kişilere sivil demek mümkün değil, ama bütün bu olayın cereyan etme biçimi, sivil bir kültürün olduğu genel bir bütün. Yani ille “sivil toplum iyidir” diye bir şey diyemeyiz. Mesela Mussolini’nin faşistleriyle iktidara geliş biçimi, aşağıdan yukarıya bir geliştirdi. Mussolini darbeye falan gelmedi. Hitler de aynı şekilde... Son anda bir yarım darbe falan var, ama ciddi şekilde aşağıdan yukarıya bir hareket yarattı. Sivil toplumu bilen, sivil gelenekleri olan bir toplumda ortaya çıkan bir faşist hareket, demek ki aşağıdan yukarıya örgütlenişle mümkün. Yine Gramsci’yi doğrulayan bir şey; bu toplumlarda bu şeyler böyle yapılıyor ancak. Ama İspanya’ya bakıyorsunuz mesela; orada da çok bölünmüş bir toplum, iç savaş falan var, ama Franco’nunki öyle aşağıdan yukarıya bir faşizm hareketi değildir. Yine klasik bir ordu hareketidir ve toplumda Mussolini ve Hitler gibi kök salmayan bir faşizmdir. Çünkü İspanya’da o tür toplumu belirleyen ve yönlendiren bir sivil toplum başlangıcı, geçmiş ve öyle bir gelenek yok.

Birtakım değerlere ve ilkelere bağlı olan, ister istemez politize olmalı. Mesela sokak çocuklarını koruma derneği gibi örgütler var. Sokak çocukları meselesi de doğrudan politik bir hareket değil. Ama sokak çocuklarının olması bir aksaklık. Dolayısıyla başta sadece bu amaçla bir araya gelen insanlar, sokakta bir çocuğa bakmış, acımış ve aman şunlara yardımcı olalım demişler. Yardımcı olmaya başladıkları anda polisle ve başka vakalarla

karşılama başlayacaklar. O zaman “bunlarla yapacağım bir şey yok; o halde çeker giderim” diyorlar; ya da yine derneğe devam ediyorlar ama onlara bulaşmıyorsa... O zaman ben buna bir sivil toplum veya bir sivil girişim diyemem. Girişilen birçok iş ya da uğruna birçok şey yapmak istediğin amaç, seni belki başlangıçta bilmediğin, görmediğin, haberdar olmadığın şeylerle karşılaştıracaktır. Onların gereğini yapayım diyorsan, o zaman politize olacaksın. Politize olduğun zaman da o değerler, ilkeler doğrultusunda bir şeyler yapmaya çalışacaksın. Herhalde NGO, vb. dediğimizde, bunları kastediyor olacağız. Kanarya sevenler de iyi. Kanarya sevmenin bile bir örgütlenme vesilesi olması iyi, ama kanarya sevenler derneğinin bir sivil toplum örgütü, bir NGO olduğunu söylemek zorunda değiliz.

Sivil toplum örgütleri mutlaka ‘iyi’ mi? Bir sürü aksaklığımı, sevimsiz yanını görüyorum. Hatta, bunların bir çoğunda ciddi sorunlar olduğunu söyleyebiliriz. Bir kere bu sivil toplum örgütlenmeleri orta sınıf insanları ilgilendiren ve çeken şeyler. Yani beğenmediğimiz partiler, sınıflar arasında çok daha fazla bir iletişim, bir alışveriş kurabiliyordu. Bugün gördüğüm NGO’ların çoğu, sanki yoksul kesimler yokmuş gibi davranarak çalışıyorlar. Deprem gibi olayların gerektirdiği faaliyetlerde söz konusu olabiliyor ama, çoğu zaman sivil toplumu kuranlar, o örgüte katılanlar, hemen hemen tamamen orta sınıftan oluyor. Yurtdışında sivil toplumu ilgilendiren bir sürü toplantıya gidiyorum. Sivil toplumun da, bir zamanların proleter hareketi gibi uluslararası olması lazım. Kendi ulusal sınırlarıyla kısıtlı bir sivil toplumculuk, fazla bir yere götürmez. Alman toplumu Almanca konuşuyor, Hint toplumu Hintçe denen dili konuşuyor, sivil toplum grameri bozuk bir İngilizce konuşuyor. Çünkü ancak İngilizce *lingua franca*’sı, bu ortak dil üzerinden iletişim sağlıyor, ama herkes de İngilizce bilmiyor. Kim onlar? Yine bizi orta sınıfa getiriyor. *Issue-based* dediğimiz mesele; birçok sivil örgütlenme, bir sorun odaklı olarak ortaya çıkabiliyor. Ve sorun üzerinde uzlaşmaya varan (consensus) çok çeşitli farklı insanlar o örgütte varolabiliyor. Bu bir avantaj gibi gözükebilir. Yani, ideolojik bir homojenlik gerektirmeden insanların bir sorun üzerinde birleşerek bir şeyler yapmaya çalışmaları. Çevrecilik de bunun çok görüldüğü alanlardan biri. Yeşili seven gelsin diyorsun. Yeşili faşist de sevebiliyor ve falanca ormanı kurtarmak gibi spesifik bir mesele olduğunda bunları bir araya getirebiliyorsun. Bu belki fena bir şey değil. Ama bir yandan da fazla geçici, uçucu, sadece o sorunla sınırlı, sanki insanları bir araya getirme potansiyeli taşıyor. Bunun gibi pek çok şey yapılabilir. Bunları sayarken, bu örgütler bir işe yaramaz demek istemiyorum. Hayatta ne yaparsan, onun bir öyle tarafı vardır, bir böyle... Baştan sona olumlu, baştan sona olumsuz hiçbir şey yoktur. Bu deveyi güdeceksek, bunun da böyle sorunları var. Çekirdekten de komünist parti kuracaksak, o zaman da başka türlü sorunlar oluyordu. Bunları da göz ardı etmemek lazım, ben hep bundan korkarım. İçinde bulunduğumuz anın moda laflarının büyüüne kapılıp, buna bir de arkasından bakmadan, o alâmete binip gitmek çok hayırlı bir şey değildir. Yani, her zaman “tamam, ben bunu yapıyorum ama, tam da ne yapıyorum; neyi bozuyorum ya da yanlış yapıyorum”u da bir yandan araştırmak lazım herhalde. Sonuç olarak bu sivil toplumla varmak istediğimiz yer, bütün bu toplumsal özerkliklerin olduğu, toplumsal özerkliklerin arasına da varoluş tarzlarının belirlendiği toplum biçimine varmak varsa, bu zaten başlı başına uğruna mücadele etmeye değer bir hedeftir gibi geliyor.

Güçlü merkezi otorite, zayıf sivil toplum

Yine Türkiye üzerinden baktığımızda merkezileşmek, güçlenmekle eş anlamlı sayılır. Ne kadar çok şeyi kontrol altına alırsak, o kadar güçlü oluyoruz. 70'lerdeki eylemlerimizde aslında bu sivilleşmeyi büyük ölçüde orasından, burasından budadık. Falan siyasi örgütsen, grupsan, kaç sendikaya, kaç meslek odasına sözün geçiyor? Buydu güçlü olmanın ölçütü. Ama o zaman 15 kişi gidiyorsun, oraya çörekleniyorsun. Yavaş yavaş başka giden gelen kalmıyor, 15 kişi orada kendi kendine oturup kalıyorsun. Kağıt üstünde şu kadar oda, bu kadar sendika olabilir, ama esas olarak hayat sağlayacak kişileri oradan uzaklaştırmışsın. Sivillliği kalmamış yapı duruyor orada. Çünkü aslında bütün dünyada, bu uzun zamandır devam eden süreç olduğu halde, özellikle dünyanın şu son halinde galiba her şeyi desantralize etmemiz gereken bir yapılanmaya doğru gidiyoruz. Bu belki her şeyden çok bilgisayarın ortaya çıkmasıyla ilgili bir durum.

“Sovyetler Birliği’ne ne oldu?” deyince, ona verilecek cevap, bu merkeziyetçilik-ademi merkeziyetçilik meselesine de ışık tutan bir şey. Yakın zamana kadar Sovyetler Amerika’yla pekala rekabet ettiler. Uzaya ilk Sputnikleri yolladılar. O rekabet alanlarında Amerika’nın gerisinde kalmadılar. Silahlanmada, nükleer silah üretmede geri kalmadılar. Sanayileşmede çok gerilerden başladılar, tabii çok kaliteli şeyler üretmediler, ama bayağı da bir rekabet ettiler. Ama o merkeziyetçi sistem, bilgisayarla başa çıkamaz hale geldi. Onlar görünmez mekanizmalarla birbirlerine bağlı ve herhangi bir merkeziyetçi örgütlenme, bu yapılanma karşısında son derece hantal ve battal kalıyor, kıpırdayamaz hale dönüyor. Buzul çağında dinazor familyasının yeni koşullara ayak uyduramaması gibi. Brontozoros diye bir şey var, boyu 40 metreyi buluyor. Şimdi sınırların haber gönderme süratini düşünün: Birisi gelip kuyruğunu ısırduğunda ya da kopardığında, bu mesajı epey bir zaman sonra alabiliyor, o hantallığından ötürü. Alıncaya kadar da iş işten geçiyor. Aslında bu merkeziyetçilik tarih boyunca insana güçlülük gibi gözüküyordu.

Bizim yaşadığımız toprakları bir düşünün. Osmanlı İmparatorluğu 600 sene. Ama bizden önce, Roma’yı falan aldığında, burada 2000 yıldır o koşullara göre ciddi merkeziyetçi bir yönetim ve bir imparatorluk var. Bu ne demek? Bu bir sürü iyi şey demek olabilir. Yani herhalde 1560 tarihinde Hollanda’da bir adam durup, bizim bulunduğumuz tarafa baktığında çok gıpta ediyordu. “Vay anasını adamlara bak” diyordu. Kervan yolları var, zaptiye var, asayiş var, koskoca ordu var, ne arasan var. “Bir de bizim şu halimize bak” diyorlardı. Amsterdam kenti Rotterdam’la kavgalı, öbürü bilmem ne... Avrupa’da birlik beraberlik yok, siyasi birlik yok. Rüyası var sadece. Roma yıkılmış; herkes “ah Roma olsa” diyor. Ta Fransız İhtilali’ne kadar “Roma’yı tekrar kurabilir miyiz?” hayaliyle gidiyorlar. Charlemagne 1800’de bir devlet kuruyor, adını da Kutsal Roma İmparatorluğu diyor. Bir başkası da “ne kutsaldı, ne Roma’ydı, ne de imparatorluktu” demişti. Hakikaten düşünsenize, merkezi Aachen’de olan bir Roma İmparatorluğu. Sonuç olarak insanlar hep bunu özleyiyorlar.

Ama Avrupa, bütün bu sivil toplum falan dediğimiz şeylerden geçerek, parçalanmışlıktan ve güçsüzlükten güç üretti. Yani o çoğul yapı, Avrupa’nın merkezsizliğinin temelinde yatan, o zamanda anarşik denilebilecek bir hal.

Keşiflerin başlaması gibi bir şeyi alalım. Adamlar gemilere biniyorlar, gidiyorlar. O zamana kadar Akdeniz’de günlerce seyrediyorlar. Kıyı boyu gidiyorsun, akşam bir limandasın. Akdeniz’in fırtınası mirtınası ne kadarsa. Ama okyanusa erken çıkıyorsun. O geminin tahtaları birbirini daha iyi tutacak, yoksa fırtınada gider. Demek ki vidaydı, somundu, hepsinin çok iyi olması lazım. Yelkenin rüzgârda yırtılmaması lazım. Halatının bilmem nerede kopmaması lazım. Madeni aksamı şöyle mi olacak, bilmem nesi böyle mi olacak? Bunu birbirinden habersiz binlerce usta yapıyor. Her biri bir şey ekliyor. Bir yığın isimsiz kahraman. Birisi “onun somunları daha iyiymiş” diyor, onu buluyorsun, gidiyorsun ve ondan alıyorsun. Ve bu arada Galileo bir şey söylüyor, başı belaya giriyor kiliseyle.

Amsterdam'dan haber gönderiyorlar: "Oradan memnun değilse, gelsin bizde çalışsın, biz onu şey yaparız." Niye, çünkü Galileo dürbün yapıyor. En kaliteli dürbünü yapıyor. O dürbün sende yoksa ne olacak? 500 metreyi gösteren bir dürbünle Amerika'ya yola çıktın, belki su olan adayı göremedin, ıskaladın gitti. Dolayısıyla susuzluktan öldün bir hafta sonra. Öbür dürbün olsaydı, o zaman onu görecektin ve kurtaracaktın. Öyle bir düzen içinde devamlı daha iyisi ve aynı zamanda da bir düşünce özgürlüğü ortamı. Osmanlı'yı düşünün; adam İstanbul'da rasathane yapmış, yıkmışlar. Rasathaneyi kalkıp İskenderiye'ye yaparsa yaşayabilecek mi? Hayır. Merkezi imparatorluğun üç gün sonra haberi olacak. Bu sefer sadece rasathaneyi yıkmayacaklar, insanın da derisini yüzecekler. Bu iş öyle bitecek. Yani bu her şeye kadir büyük imparatorluklar, büyük yapılar, sonunda uysal, rehavete alışık, kafa tutmayan, çok enerjik olmayan insan tipleri üretirler. O zaman da merkezi otoriteye karşı, yine o klasik devlet- sivil toplum ilişkisinde o ilişkiyi değiştirecek insan bulmak ve dolayısıyla bir hareket bulmak da son derece zorlaşır.

Bütün bunlar zaten geçmişten beri büyük ölçüde böyle, ama önümüzdeki dönemde fordist üretim kayışlarının ortadan kalkması ve bunlara bağlı pek çok şey, hayatın farklı alanlarından gelip bir noktada birbiriyle kesişen bir sürü gelişim içinde, artık merkezi yapılarla değil, çok daha desantralize. Onun için de esnek. Mesela şöyle bir odaya otomobil boyunda şeyler koyacağız, sekizimiz, onumuz onlara binip dolaşmaya mı çalışacağız, yoksa mesela bu sandalye boyunda daha minik şeyler yapıp, onlarla çok daha hızlı ve birbirine çarpmadan mı dolaşacağız? Galiba bütün dünyada böyle bir eşikteyiz. Ekonomide büyük ölçüde böyle, siyasette böyle; tabii geri kalan ideolojide vs.de de oraya doğru bir şey olacak. O zaman sivil toplum denilen yapılar, bu dünyanın modeline, o büyük, battal, merkeziyetçi yapılardan yatkın görünüyor.